

СТАНОВИЩЕ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ 1940-х РОКІВ

В'ячеслав Оліцький

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
історії України Сумського
державного педагогічного
університету імені
А.С. Макаренка, м. Суми,
Україна
e-mail: olitskyi@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

У статті проаналізовано зміну становища Руської Православної Церкви в Україні в середині 1940-х років та вплив Другої світової війни на зміну релігійної політики в СРСР. Проаналізовано зустріч радянського керівництва із церковними ієрархами 4 вересня 1943 р. та діяльність Собору єпископів 8 вересня 1943 р. і ступінь реалізованості їх попередніх домовленостей та рішень. В дослідженні простежується зміна становища православного духовенства в державі та чинники, які сприяли виробленню в церковному середовищі позиції співіснування із радянською владою. Значна увага приділяється Помісному Собору РПЦ 1945 р. та ухваленню «Положення про управління РПЦ». У статті відзначено неоднозначність релігійної ситуації в Україні, зокрема в новоприєднаних регіонах. Акцентується увага на проблемі нестачі освіченого духовенства, з якою зіткнулася РПЦ відразу після легалізації та спроби її вирішення. Окремо автор зупиняється на виході РПЦ на міжнародну та міжрелігійну арену. Робиться спроба аналізу головних заходів реалізовуваних РПЦ на шляху перетворення Москви на новий світовий релігійний центр.

Ключові слова:

Церква, духовенство, патріарх, духовна освіта, радянська влада, Московська патріархія, Ватикан

THE POSITION OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE IN THE MID-1940S

Viacheslav Olitskyi

Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer of the
Department of History of Ukraine
Sumy State Pedagogical
University named after
A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine
e-mail: olitskyi@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

The article analyzes the change in the position of the Russian Orthodox Church (ROC) in Ukraine in the mid-1940s. The influence of the World War II on the change of religious policy in the USSR and the international activity of the ROC was clarified. The meeting of the Soviet leaders with the church hierarchs on September 4, 1943, the activities of the Council of Bishops on September 8, 1943 and the degree of implementation of their previous agreements and decisions were analyzed. The main directions of the state religious policy in the USSR and the achievements of the ROC in the mid-1940s were determined. The study traces the change in

the position of the Orthodox clergy in the state and the factors contributing to developing the position of coexistence with the Soviet authorities in the church environment.

Considerable attention was paid to the Local Council of the ROC in 1945 and the adoption of the "Regulations on managing the ROC". The change of the internal life of the Church was analyzed in accordance with the document. It determined the increasing role of the clergy in managing parishes and the episcopate in managing the Church. The article emphasizes the ambiguity of the religious situation in Ukraine, in particular in the newly joined Ukrainian regions. Emphasis was placed on the problem of lack of educated clergy, which the ROC faced immediately after its legalization. In this context, attempts to solve the problem by restoring the activities of religious schools and expanding their network in Ukraine were studied. The conditions of study and requirements for future seminarians were highlighted. The evolution of the state's attitude to religious education was investigated.

Special attention was paid by the author to involving the ROC to the international and interreligious arena. In this context, the emergence of the confrontation between the Moscow Patriarchate and Vatican authorities was highlighted. The main tasks and directions of such confrontation were determined, an attempt was made to analyze the main measures implemented by the ROC on the way to transforming Moscow into a new world religious centre.

Keywords: Church, clergy, patriarch, religious education, the Soviet authorities, Moscow Patriarchate, Vatican

URL:

<https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/4>

Оліцький В. (2021). Становище Руської Православної Церкви в Україні в середині 1940-х років. *Консенсус*, 1, 31-41.

Зі зміною релігійної політики в СРСР у середині 1940-х рр. та відновленням діяльності Руської Православної Церкви трансформувалися не лише державно-церковні відносини, але й основи церковного життя. Перетворення всередині РПЦ в зазначений період впливають та її становище в державі та в міжцерковній і міжрелігійній площині. Основи церковного життя, вироблені в середині 1940-х рр., залишаються до сьогодні пануючими в РПЦ та сприймаються і представляються її фундаменталістами як традиційні. Становище РПЦ безпосередньо впливало на релігійну ситуацію в Україні. Позиція співіснування із радянською владою вимагала від Церкви розроблення таких засад, які б дали їй можливість реалізовувати головну ціль – пастирське служіння. У середині 1940-х рр. РПЦ змогла не лише відродити

свою діяльність, але і швидкими темпами відновитися від наслідків репресивної політики більшовиків 1920–1930-х рр.

Історія РПЦ другої половини ХХ ст. є актуальним напрямом історичних досліджень як в українській, так і зарубіжній історіографії. Особливостям функціонування Церкви в різні періоди другої половини ХХ ст. присвячені наукові праці П. Бондарчука, В. Войналовича, М. Данилушкіна, М. Шкаровського, Н. Шліхти й ін.¹ Питанням духовної освіти РПЦ займався О. Катаєв². О. Тригуб висвітлив міжнародну діяльність РПЦ³. Різних аспектів даної теми у своїх публікаціях торкався також і автор даної статті⁴.

Метою статті є аналіз зміни положення РПЦ в СРСР в середині 1940-х років та її становища в Україні, реалізації основних завдань, які ставила перед собою Церква в даний період.

У 1920–1930-ті рр. в СРСР реалізовувалася активна антирелігійна та антицерковна політика. Одним із головних її об'єктів була Православна церква. Внаслідок проведення такої діяльності Церква в СРСР виявилася на межі існування, зіткнувшись із реальною загрозою повного знищення. До кінця 1930-х рр. в Україні було закрито 80% сільських церков⁵. Подібна тенденція простежувалась і в містах.

¹ Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.; Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2015. 741 с.; История Русской Православной Церкви. От Восстановления Патриаршества до наших дней. Т. 1. Годы 1917–1970 / глав. ред. М.Б. Данилушкин. Санкт-Петербург: Воскресение, 1997. 1020 с.; Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье. Общество любителей церковной истории, 1999. 399 с.; Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. 468 с.

² Катаєв А.М. Духовные школы Русской Православной Церкви в 1943–1949 годах. *Вестник церковной истории*. 2006. № 1. С. 176–190.

³ Тригуб О.П. Руська Православна Церква у міжнародних відносинах: навчальний посібник. Миколаїв: Іліон, 2014. 244 с.

⁴ Оліцький В. Зміни в політиці радянської держави щодо православних громад Сумщини у 1938–1945 рр. *Вісник аграрної історії*. 2015. Вип. 11–12. С. 98–102; Оліцький В. Трансформація політики радянської влади щодо православної церкви у кінці 30-х – першій половині 40-х рр. ХХ ст. та вплив на неї радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. (на прикладі Сумщини). *Перемога над нацизмом у Другій світовій війні: суспільна пам'ять, наукові інтерпретації, освітньо-виховні технології: тези доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 29 жовтня 2015 р.)*. К.: НУБіП України, 2015. С. 49–51; Оліцький В.О. Нагородження духовенства Сумської єпархії РПЦ медалями «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.». *Матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Історико-філософські читання молодих учених». Частина 2. (Суми, 22–23 квітня 2021 р.)*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 25–27.

⁵ Книга Пам'яті Сумської області: в 3 т. Т. II. Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь / [авт.-уп. О.М. Корнієнко]. Суми: Видавництво «Ярославна», 2007. С. 12.

Переважна більшість духовенства та ієрархів була або розстріляна або заарештована. Культові споруди активно перебудовувалися під громадські споруди або стояли без використання.

Пом'якшенню антицерковних репресивних заходів сприяла радянсько-німецька війна 1941–1945 рр. Окупаційна адміністрація, намагаючись залучитися якомога ширшою підтримкою місцевого населення дозволили відновлення релігійного життя, відкриваючи храми та відновлюючи богослужіння. Така позиція Німеччини у релігійному питанні сприяла перегляду попередньої політики в даному напрямку радянською владою.

Погоджуючись із думкою О. Лисенка, зазначимо, що радянська влада почала використовувати потенціал християнських конфесій для досягнення своїх політичних цілей. У храмах (у тому числі на окупованій території) поширювались відозви православних ієрархів, листівки із закликами до боротьби із окупантами та підтримку радянської влади⁶. Під впливом цього фактору та бажаючи заручитися підтримкою населення і використати Церкву на міжнародній арені повоєнного часу, на подібні поступки змушені були піти і більшовики⁷.

У кінці серпня 1943 р. митрополит Сергій (Страгородський) отримав дозвіл повернутися із евакуації. 4 вересня 1943 р. відбулася нарада вищого радянського керівництва на дачі у Й. Сталіна, на якій вирішено головні аспекти діяльності відроджуваної Церкви. Підсумки наради офіційно проголошено 4 вересня 1943 р. на прийомі в Кремлі Й. Сталіним та В. Молотовим митрополитів Сергія (Страгородського), Олексія (Сіманського) та Миколая (Ярушевича). Уже 8 вересня 1943 р. в Москві відбувся Собор єпископів РПЦ у складі 19 архієреїв, які одностайно обрали патріархом митрополита Сергія (Страгородського). На цьому ж Соборі оголошено про створення Синоду, а назву Церкви – Російська Православна Церква змінено на Руська Православна Церква. Корективи в назві свідчать про плани використати РПЦ в ідеологічному блоці внутрішньої та зовнішньої політики СРСР, розширивши її канонічні межі за політичні кордони Радянського Союзу. У кінці 1943–1944 рр. Раднарком прийняв понад 10 постанов, які стосувалися умов і порядку функціонування релігійних об'єднань, пільг духовенству, прав і обов'язків державних органів, що відали церковною політикою⁸. Постійно проходили робочі зустрічі

⁶ Лисенко О. Радянські документи про релігію та церкву в Україні у період II світової війни: джерелознавчий аспект проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2000. № 5. С. 356–357.

⁷ Оліцький В. Трансформація політики радянської влади щодо православної церкви у кінці 30-х – першій половині 40-х рр. XX ст. та вплив на неї радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. (на прикладі Сумщини). *Перемога над нацизмом у Другій світовій війні: суспільна пам'ять, наукові інтерпретації, освітньо-виховні технології: тези доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 29 жовтня 2015 р.)*. К.: НУБіП України, 2015. С. 49–51; Оліцький В. Зміни в політиці радянської держави щодо православних громад Сумщини у 1938–1945 рр. *Вісник аграрної історії*. 2015. Вип. 11–12. С. 98–102.

⁸ Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье. Общество любителей церковной истории, 1999. С. 202–212.

Уповноваженого у справах РПЦ із Патріархом, на яких порушувалися важливі для життя Церкви питання. Ряд із них отримували попереднє погодження, але так і не виконувалися владою⁹. Не зважаючи на такі важливі зрушення в церковній політиці, ряд обіцянок наданих на нараді 4 вересня 1943 р. виконано не було. В таких умовах, РПЦ зважаючи на ряд причин та факторів, вимушена зайняти позицію співіснування, яка відігравала роль стримуючого фактору проти можливого відновлення репресій.

31 січня – 2 лютого 1945 р. у зв'язку зі смертю Патріарха Сергія та виборами нового Патріарха, відбувся Помісний Собор РПЦ. Крім виборів Патріарха він ухвалив «Положення про управління РПЦ», яким закріплював домінуючу роль духовенства в управлінні парафіями¹⁰. Із звільненням території України від нацистської окупації до РПЦ включалися парафії та духовенство обновленської Церкви, Української автокефальної православної церкви, Української греко-католицької церкви, підгорнівців та інших автокефальних православних церков на новоприєднаних СРСР територіях. РПЦ відігравала значну роль у ліквідації даних Церков, перетворившись таким чином на найбільшу релігійну та єдину православну організацію в Україні. Побоюючись можливості відновлення репресій, РПЦ змушена була існувати на запропонованих умовах, забезпечуючи відносну лояльність держави. Під впливом загальнодержавних тенденцій відбувався розвиток РПЦ на місцях.

Незважаючи на офіційну зміну релігійної політики в СРСР, ситуація що складалася на звільнених радянськими військами територіях була неоднозначною. Поряд із відновленням діяльності РПЦ, постійно педалювався фактор перебування в окупації. У радянських доповідях та інформаційних зведеннях духовенство та віруючі, що перебували на окупованих територіях звинувачувалися або у співпраці із нацистами, або ж у пасивності і відсутності волі до опору. У цьому ж дусі була написана доповідь наркома НКВС УРСР С. Сергієнко про «церковників» Харкова та Лівобережжя подана до ЦК КП(б)У 21 березня 1943 р.¹¹

Після відступу німецьких військ з території УРСР було зареєстровано 5086 діючих церков та молитовних будинків у яких служило 3 877 священників. З часом, за рахунок приєднання інших православних конфесій та УГКЦ ці цифри значно збільшилися¹².

⁹ Государство и церковь в XX веке: эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы / отв. ред. А.И. Филимонова. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. С. 108–128.

¹⁰ Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 52.

¹¹ Лисенко О. Радянські документи про релігію та церкву в Україні у період II світової війни: джерелознавчий аспект проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2000. № 5. С. 354–355.

¹² Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 54.

Збільшення кількості парафій, вихід РПЦ на рівень міжцерковного та міжрелігійного спілкування на міжнародній арені, потребувало високоосвіченого кліру. Дане питання вимагало невідкладної реакції. Проте, воно було досить складним, адже атеїзм залишався на рівні державної ідеології. За таких умов духовні семінарії мали слугувати одним із головних чинників формування постаті священника, відповідно до позицій та ідеалів РПЦ. Керівництво СРСР відродження духовної освіти розглядало як поступки Церкві з боку держави.

Про важливість даного питання для РПЦ свідчить той факт, що воно обговорювалося на зустрічі Й. Сталіна з митрополитами 5 вересня 1943 р. У другій половині жовтня 1943 р. Священний Синод прийняв рішення про відкриття Православного Богословського інституту в Москві та богословсько-пастирських курсів в єпархіях. 28 листопада 1943 р. Раднаком затвердив пропозицію Ради у справах РПЦ при РМ СРСР про дозвіл відкриття у Москві Православного Богословського інституту та богословсько-пастирських курсів¹³. Із доповіді таємного інформатора професора протоієрея О. Осипова за 1951 р., відомо, що у першочергові плани входило відкриття трьох духовних академій (Московської, Ленінградської, Київської) та духовних семінарій у майже половині єпархій¹⁴.

15 березня 1945 р. Патріарх Олексій у листі до Ради у справах РПЦ просив про відкриття у ряді міст пастирсько-богословських курсів. Постановою Ради Міністрів СРСР № 511-147/с від 22 березня 1945 р. дозволялося відкриття курсів у Ленінграді, Києві, Львові, Луцьку, Мінську, Одесі, Ставрополі. Того ж дня, ще не знаючи про дану постанову, Патріарх звернувся до голови Ради у справах РПЦ Г. Карпова з проханням про відкриття курсів у Одесі та Таллінні¹⁵. 15 липня 1945 р. відбулося урочисте відкриття пастирсько-богословських курсів в Одесі. Курси розмістилися на другому поверсі фасадного приміщення Пантелеймонівського монастиря. Для їх потреб обладнано 14 кімнат: актова зала, аудиторія, бібліотека, читальня, кабінет ректора, кімната викладачів, кімнати вихователів, спальні слухачів. На нижньому поверсі монастиря відведено приміщення для їдальні. Ректором став кафедральний протоієрей В. Чемена, інспектором протоієрей Є. Дьяконов, секретарем М. Монахов¹⁶.

На думку П. Бондарчука, однією із найактуальніших проблем відродженої РПЦ була нестача духовенства. У роки війни священниками ставали особи без належної освіти та підготовки, проте обов'язкова реєстрація духовенства в СРСР відсіювала

¹³ Катаев А.М. Духовные школы Русской Православной Церкви в 1943–1949 годах. *Вестник церковной истории*. 2006. № 1. С. 176–178.

¹⁴ История Русской Православной Церкви. От Восстановления Патриаршества до наших дней. Т. 1. Годы 1917–1970 / глав. ред. М.Б. Данилушкин. Санкт-Петербург: Воскресение, 1997. С. 924.

¹⁵ Катаев А.М. Духовные школы Русской Православной Церкви в 1943–1949 годах. *Вестник церковной истории*. 2006. № 1. С. 181.

¹⁶ Открытие Одесских пастырско-богословских курсов. *Журнал Московской патриархии*. 1945. № 10. С. 26–29.

таких кандидатів, зменшуючи кількість кліриків¹⁷. За таких умов система пастирсько-богословських курсів мала вирішити дану проблему. Проте, перші два роки існування даної системи духовної освіти, виявили обмеженість потенціалу та можливостей таких курсів і переконали церковних ієрархів у необхідності запровадження ефективніших форм організації навчального процесу. Було прийнято рішення про повернення до традиційної структури духовної освіти. Богословський інститут та пастирсько-богословські курси реорганізовувалися у духовні академії та семінарії¹⁸. Розпорядженням Ради Міністрів СРСР № 3537-рс від 9 липня 1946 р. пастирсько-богословські курси в Москві, Ленінграді, Києві, Саратові, Львові, Одесі, Мінську, Луцьку, Ставрополі перетворювалися на духовні семінарії із чотирьохрічним терміном навчання. 15 липня 1945 р. це розпорядження було погоджене Радою у справах РПЦ¹⁹.

Правила прийому до духовних семінарій загалом були універсальними та фактично не змінювалися за повоєнне десятиліття. До першого класу семінарії зараховувалися особи від 18 років, які мали середню семирічну освіту. Правилами прийому 1954 р. визначався максимальний вік для допуску на зарахування – 40 років. Дещо посилювалися і вимоги до абітурієнтів, так за правилами вступу 1947 р. вони мали знати напам'ять 15 молитов. У 1954 р. – уже 27: початкові молитви – «Слава Тобі, Боже наш, слава Тобі», «Царю Небесний», «Трисвяте», «Молитву до Пресвятої Тройці», «Отче наш», «Прийдіть поклоніться»; ранкові – «Від сну вставши», «До Тебе, Владико Людинолюбче», «Боже очисти мене грішного», «Ангелу Охоронцю»; вечірні – «Господи Боже наш», «Боже вічний», «Вседержителю, Слово Отчеє», «Господи, Царю Небесний, Утішителю», «Ангелу Охоронцю»; Богородиці – «Богородице Діво, радуйся», «Достойно є, і це є істина», «Непереможній Воеводі»; Молитву св. Єфрема Сиріна, Молитву перед святим причастям, Символ віри, 10 заповідей, Заповіді блаженства, тропарі дванадесятих свят, тропар своєму святому, псалми 50-й та 90-й. Обов'язковою вимогою було вміння добре читати церковно-слов'янською та писати російською мовами. Майбутні семінаристи мали також подати рекомендацію місцевого священника або архієрея, лікарську довідку про стан здоров'я та документ про відношення до військової повинності. Бажаючи вступити до 2, 3, 4 класів семінарії повинні були мати середню освіту та скласти іспити за попередні класи духовної семінарії²⁰.

¹⁷ Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років) Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАНУ, 2019. С. 58.

¹⁸ Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2015. С. 261.

¹⁹ Катаев А.М. Духовные школы Русской Православной Церкви в 1943-1949 годах. *Вестник церковной истории*. 2006. № 1. С. 181, 183.

²⁰ Подготовка к новому учебному году. *Журнал Московской патриархии*. 1954. № 5. С. 75-76; Правила приема в духовные семинарии на 1951/52 учебный год. *Журнал Московской патриархии*. 1950. № 4. С. 71-72; Правила приема учащихся в Московскую Духовную Семинарию на 1947-1948 учебный год. *Журнал Московской патриархии*. 1947. № 3. С. 61.

Програми, плани, методичні рекомендації, які розроблялися Навчальним комітетом Московської патріархії мали типовий, уніфікований характер та надсилалися в усі духовні навчальні заклади на території СРСР²¹. В семінаріях викладалися переважно богословські предмети. Так, наприклад у 1950 р. бажаючі вступити до 3 класу семінарії мали скласти іспити із Біблійної історії Старого та Нового Заповіту, Священного Писання Старого та Нового Заповіту, Катехізису, Церковного уставу, Короткої історії давньої християнської церкви, Короткої історії Руської церкви, церковнослов'янської мови, російської мови, Конституції СРСР, церковного співу²².

Паралельно із перетворенням в середині 1940-х років СРСР на впливового геополітичного гравця, важливого значення набуває створення світового релігійного центру в Москві. За цих умов розпочинається протистояння Москви із Ватиканом, який виступав одним із найголовніших конкурентів у даному напрямку. Початок протистояння між СРСР та Ватиканом сягає 1917 р., коли Папа Бенедикт XV засудив більшовицьку революцію. Після капітуляції Італії у вересні 1943 р., в ході планів повоєнного врегулювання світу, посилюється дипломатична боротьба США, Великобританії та Німеччини за вплив на Ватикан²³. Це не могло не хвилювати СРСР, як в контексті боротьби за вплив у повоєнній Європі, так і у контексті перетворення Москви на світовий релігійний центр. До кінця Другої світової війни Папа не змінив свого ставлення до СРСР. На початку 1945 р. у виступах Пія XII вчергове прозвучали мотиви ворожості до комуністів та паралельно заклики до «м'якого миру» і милосердя до переможених. СРСР перебираючи контроль у Східній Європі, реалізовував там стратегію подолання впливу Папи. У кінці 1944 р. у Й. Сталіна почали визрівати антикатолицькі плани²⁴.

Антикатолицькі плани вперше були випробувані на Помісному Соборі РПЦ 1945 р. У зверненні Помісного Собору до християн усього світу та статті митрополита Миколая (Ярушевича) «Значення Помісного Собору РПЦ» вперше, офіційно, з боку Московської патріархії пролунали антикатолицькі гасла. У зверненні в жорсткій формі засуджувалися заклики «в ім'я всепрощення» відносно переможеної сторони із формулюванням, що ті хто робить подібні заклики «приєднують себе до чужих

²¹ Войналович В.А. Партийно-государственная политика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2015. С. 274

²² Правила приема в духовные семинарии на 1951/52 учебный год. *Журнал Московской патриархии*. 1950. № 4. С. 71–72.

²³ Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье. Общество любителей церковной истории, 1999. С. 296–297.

²⁴ Тригуб О.П. Руська Православна Церква у міжнародних відносинах: навчальний посібник. Миколаїв: Іліон, 2014. С. 40; История Русской Православной Церкви. От восстановления патриаршества до наших дней. Т. 1: годы 1917–1970 / глав. ред. М.Б. Данилушкин. СПб: Воскресение, 1997. С. 418.

гріхів, піддають себе тому ж засудженню, що й фашисти». Митрополит Крутицький Миколай (Ярушевич) пишучи про значення Собору, пішов ще далі, звинувативши Ватикан у спробах взяти під свій захист «гітлерівських злодіїв»²⁵. Безумовно, ці засудження спрямовувалися як особисто проти Папи Пія XII, який пропагував ідею милосердя до переможених та встановлення «м'якого миру» так і проти всієї Римо-Католицької Церкви.

Відповідно до вказівок В. Молотова від 2 березня 1945 р., через 13 днів Г. Карпов направив Й. Сталіну доповідну записку, в якій говорилося «Політичний блок із фашизмом посилив профашистську діяльність Ватикану, особливо яскраво виражену в дні війни. Римо-Католицька Церква у своєму прагненні світового панування веде наступ і систематичну боротьбу за поглинання православ'я католицизмом». У документі намічався план боротьби з Ватиканом, який мав підірвати прагнення останнього до світового панування. Цей план містив п'ять головних напрямів боротьби: 1) заходи щодо відриву парафій Греко-Католицької Церкви в СРСР від Ватикану і подальшого приєднання їх до РПЦ; 2) використання старокатолицьких груп, їх опозиції Ватикану та інші заходи щодо боротьби з римо-католиками у західних республіках СРСР; 3) заходи щодо зміцнення впливу РПЦ закордоном; 4) заходи щодо організації Всесвітньої конференції християнських церков; 5) інші заходи. 15 березня 1945 р. Г. Карпов писав Й. Сталіну, що Православна Церква «може і повинна зіграти визначну роль у боротьбі проти Римо-Католицької Церкви»²⁶.

Незважаючи на важливість антикатолицького вектору СРСР не вступав у відкрите протистояння. Реалізація даного зовнішньополітичного напрямку покладалася на Московську патріархію Руської Православної Церкви. Фактично усі антикатолицькі заходи, у тому числі ідеологічні, реалізовувалися через Церкву. Формально, протистояння Москва – Ватикан полягало у протистоянні Московська патріархія – Ватикан, а не СРСР – Ватикан. Хоча зрозуміло, що дії Церкви в даному напрямку втілювали кроки держави, координуючись із кабінетів вищого державного керівництва.

У середині 1940-х років завдяки зміні державно-церковних відносин в СРСР Руська Православна Церква змогла не лише відновити свою діяльність, але і

²⁵ Обращение Поместного собора Русской Православной Церкви к христианам всего мира. *Журнал Московской патриархии*. 1945. № 2. С. 15–16; Николай, митрополит. Значение Поместного Собора Русской Православной Церкви. *Журнал Московской патриархии*. 1945. № 2. С. 30.

²⁶ Тригуб О.П. Руська Православна Церква у міжнародних відносинах... С. 40–42; История Русской Православной Церкви. От Восстановления Патриаршества до наших дней. Т. 1. Годы 1917–1970 / глав. ред. М.Б. Данилушкин. Санкт-Петербург: Воскресение, 1997. С. 418–419; Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье. Общество любителей церковной истории, 1999. С. 298–299.

перетворитися на єдину православну конфесію в державі. В Україні дані процеси мали свої особливості, викликані наявністю інших православних конфесій та УГКЦ, зокрема на новоприєднаних територіях. В даний період РПЦ остаточно займає позицію співіснування із радянською владою. Завдяки такій позиції, з одного боку вона отримала можливість провадити пастирське служіння, з іншого – виявилася втягнуеною в геополітичні плани держави. Церкві вдалося приступити до вирішення найнагальніших проблем свого існування. Значна частина церковних заходів була пов'язана з Україною де діяло понад 5 тисяч храмів та близько 4 тисяч священників, значна кількість монастирів та духовних навчальних закладів.

Автор не отримував фінансової підтримки на дослідження, підготовку та публікацію даної статті. Дана публікація здійснена на безоплатній основі.

REFERENCES

- Bondarchuk P.M. Relihiini techii v radianskii Ukraini (seredyna 1940-kh – seredyna 1980-kh rokiv). Istoryko-relihiieznave doslidzhennia. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2019. 268 s.
- Voinalovych V.A. Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytutiv v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichni dyskurs. K.: Svitohliad, 2015. 741 s.
- Gosudarstvo i cerkov' v XX veke: evolyuciya vzaimootnoshenij, politicheskij i sociokul'turnyj aspekty. Opyt Rossii i Evropy / otv. red. A.I. Filimonova. M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2011. 464 s.
- Istoriya Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. Ot Vosstanovleniya Patriarshestva do nashih dnei. T. 1. Gody 1917–1970 / glav. red. M.B. Danilushkin. Sankt-Peterburg: Voskresenie, 1997. 1020 s.
- Kataev A.M. Duhovnye shkoly Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi v 1943–1949 godah. *Vestnik cerkovnoj istorii*. 2006. № 1. S. 176–190.
- Knyha Pamiati Sumskoi oblasti: v 3 t. T. II. Zruinovani khramy Sumshchyny. Martyroloh vtrachenykh sviatyn / [avt.-up. O.M. Kornienko]. Sumy: Vydavnytstvo «Iaroslavna», 2007. 324 s.
- Lysenko O. Radianski dokumenty pro religiiu ta tserkvu v Ukraini u period II svitovoi viiny: dzhereloznavchyi aspekt problemy. *Spetsialni istorychni dysypliny*. 2000. № 5. S. 347–362.
- Nikolaj, mitropolit. Znachenie Pomestnogo Sobora Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. *Zhurnal Moskovskoj patriarii*. 1945. № 2. S. 30.
- Obrashchenie Pomestnogo sobora Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi k hristianam vsego mira. *Zhurnal Moskovskoj patriarii*. 1945. № 2. S. 15–16.
- Olitskyi V. Zminy v politytsi radianskoj derzhavy shchodo pravoslavnykh hromad Sumshchyny u 1938–1945 rr. *Visnyk ahrarnoi istorii*. 2015. Vyp. 11–12. S. 98–102.
- Olitskyi V. Transformatsiia polityky radianskoj vlady shchodo pravoslavnoi tserkvy u kintsii 30-kh – pershii polovyni 40-kh rr. XX st. ta vplyv na nei radiansko-nimetskoj viiny 1941–1945 rr. (na prykladi Sumshchyny). Peremoha nad natsyzmom u Druhii svitovii viini: suspilna pamiat, naukovy interpretatsii, osvitho-vykhovni tekhnolohii: tezy dopovidei IV vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 29 zhovtnia 2015 r.). K.: NUBiP Ukrainy, 2015. S. 49–51.
- Olitskyi V.O. Nahorodzhennia dukhovenstva Sumskoi yeparkhii RPTs medaliamy «Za dobrechnyi trud v Velykoi Otechestvennoi voine 1941–1945 hh.». Materialy IX vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii: «Istoryko-filosofski chytannia molodykh uchenykh». Chastyna 2.

- (Sumy, 22-23 kvitnia 2021 r.). Sumy: FOP Tsoma S.P., 2021. S. 25-27.
- Otkrytie Odesskih pastyrsko-bogoslovskih kursov. *Zhurnal Moskovskoj patriarii*. 1945. № 10. S. 26-29.
- Podgotovka k novomu uchebnomu godu. *Zhurnal Moskovskoj patriarii*. 1954. № 5. S. 75-76.
- Pravila priema v duhovnye seminarii na 1951/52 uchebnyj god. *Zhurnal Moskovskoj patriarii*. 1950. № 4. S. 71-72.
- Pravila priema uchaschihsya v Moskovskuyu Duhovnuyu Seminariyu na 1947-1948 uchebnyj god. *Zhurnal Moskovskoj patriarii*. 1947. № 3. S. 61.
- Trygub O.P. Russka Pravoslavna Tserkva u mizhnarodnykh vidnosynakh: navchalnyi posibnyk. Mykolaiv: Ilion, 2014. 244 s.
- Shkarovskij M.V. Russkaya Pravoslavnaya Cerkov' pri Staline i Hrushcheve (Gosudarstvenno-cerkovnye otnosheniya v SSSR v 1939-1964 godah). M.: Krutickoe Patriarshee Podvor'e. Obshchestvo lyubitelej cerkovnoj istorii, 1999. 399 s.
- Shlikhta N. Tserkva tykh, khto vyzyhv. Radianska Ukraina, seredyna 1940-kh – pochatok 1970-kh rr. Kharkiv: Akta, 2011. 468 s.
- Shubkin V. Evolyuciya gosudarstvenno-cerkovnykh otnoshenij na territorii Orenburgskoj (Chkalovskoj eparhii) v 1943-1958 gg. Vestnik PSTGU: Istoriya. Istoriya Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. 2012. Vyp. 2 (45). S. 44-55.